

UN PERSONATGE EXEMPLAR?

Gustau Adzerias i Causi

Tot conflicte bèl·lic genera un seguit de personatges que passen a l'història, unes vegades com exemple de herois i altres vegades com a traïdors, segons convingui l'interès polític en el moment dels fets, o al cap d'un temps amb intenció de capgirar l'història i transformar una cruel guerra en un fet d'un patriotisme extrem, a favor d'una concepció nacional aliena a la pròpia, com en el cas de Catalunya.

La dita Guerra del Francès, no podia ser una accepció i així dona tota la impressió, que aprofitant el bicentenari d'aquella guerra, un personatge nascut a Catalunya ostenti la qualificació d'heroi català i sigui considerat un cas exemplar.

No podria ser altre que Don Francisco Milans del Bosch.

Aquest intent d'enlairar la seva fama el trobem reflectit en el llibre divulgatiu "Guia dels escenaris de la guerra del francès a Catalunya", publicat per la Generalitat de Catalunya¹, i difós gratuïtament en les seves versions catalana, castellana i francesa².

En la seva pagina 25 trobem en un requadre i sota el títol de "**Un comandant guerriller**", podem veure l'exaltació del nostre personatge, diu que "*era fill de pagesos benestants*", de Sant Vicenç de Montalt (El Maresme), agafà la carrera militar per participar en la Guerra Gran, i posteriorment al esclatar la guerra del Francès, s'uní a la insurrecció i s'insinua que fou l'inventor de la tàctica de guerrilla. "*El resultat va ser la seva fama d'invencible i l'aparició de nombroses llegendes. Potser la més coneguda és l'alzina dels francesos, segons la qual feia penjar els seus presoners davant de la seva masia.*"

Un altre intent d'exaltació en trobem en l'obra del historiador menorquí Gabriel Cardona³ que hi fa un paral·lelisme entre Milans del Bosch, i el llegendari heroi angles Robin Hood, i bateja al nostre personatge com el Robin Hood del Maresme.

Però, qui fou realment en Francisco Milans del Bosch?.

Les seves accions bèl·liques són mereixedores d'entrar com heroi en el imaginari català?.

Primer farem un esbós de la seva biografia:

Francisco Milans del Bosch i Arquer, va néixer el 1769 a Can Milans del Bosch⁴ de Sant Vicenç de Montalt, fill petit de Ramon d'Arquer fadrister d'una important nissaga d'Arenys de Munt, que es casar amb Rafaela, pubilla del mas Milans del Bosch, adoptant per a ell i la seva descendència el cognom Milans, que era d'una família de militars professionals.

¹ Departament d'Innovació, Universitats i Empresa.

² En format pdf, publicacions de la Direcció General de Turisme.

³ "LOS MILANS DEL BOSCH. Una familia de armas tomar" (Edhasa. 2005)

⁴ Actualment el restaurant "Castell de l'Oliver"

Francisco tal com havia fet el seu germà gran Rafael, inicià la seva vida militar com a cadet i en el mes de febrer de 1793, tot just al inici de la Guerra Gran⁵, fou nomenat alferes. Participà en la campanya del Rosselló amb les tropes del general Ricardos, decidit a sobresortir en accions de guerra, i el 14 de maig rebé el despatx d'alferes de caçadors.

En la contraofensiva francesa de 1794, i ja en territori català, el primer d'agost Francisco Milans al front de les seves tropes lleugeres atacà una posició francesa en el poble de Sant Llorenç de la Muga; resultà greument ferit per un tret de mosquet que l'impedí participar en la resta de la guerra.

L'any 1796, quan tot just era primer tinent del regiment *Reales Guardias Españolas* de guarnició a Barcelona, es casar a Arenys de Vall⁶ amb Maria-Manuela, filla del doctor en lleis i important hisendat de la localitat Josep de Pujol i de Pastor⁷.

En esclatar la insurrecció del Principat, Francisco Milans, desertà i s'uní a la lluita contra el govern espanyol de Josep I Bonaparte.

Segons sembla, durant la guerra, es maridar en segones núpcies l'any 1812, amb Francesca Mauri i Comas, de Barcelona amb qui havia tingut un fill que fou batejat a l'església de Sant Martí d'Arenys el 4 d'agost de 1811, segons conta en la partida de bateig, que diu textualment:

Baptisme de Llorenç Milans, fill de Francisco de Milans i Arquer, brigadier dels reals exèrcits, de St. Vicenç, i de Dña. Francisca Mauri de Barcelona. Avis paterns Ramon Arquer i Rafela Milans de St. Vicenç, avis materns Joaquim Mauri i Rosa Comas”.

En acabar la Guerra del Francès, lluità en defensa dels principis lliberals i la Constitució de Cadis, contra la monarquia absoluta restablerta per Fernando VII a la seva tornada de França.

El 1817 participà en l'intent de revolta del general Lacy, i té un paper rellevant en els anys del Trienni Lliberal en la defensa militar contra els escamots apostòlics, però l'intent més agosarat es produeix el 1830 en la invasió del Empordà, que té poc èxit. Fou un dels primers membres de la maçoneria a Barcelona.

Morí a la seva casa pairal l'any 1834.

En segon lloc, mirem amb una mica de detall, encara que no d'una manera exhaustiva, la seva participació en el bàndol insurrecte, en el transcurs de la anomenada Guerra del Francès, i en especial a zona que avui dia coneixem com a comarca del Maresme.

A principis de juny de 1808, al esclatar la insurrecció, desertà i buscà refugi al mas familiar, la seva presència serviria per evitar que aquest patís els estralls del poble incontrolat que creien, d'una manera innocent, que la insurrecció popular contra el govern central serviria per suprimir el regim feudal que els ofegava.

Amb la creació a Lleida de la “*Suprema Junta de Gobierno del Principado de Cataluña*”, s'intentà restablir l'ordre públic i militaritzar al poble. S'iniciaria una llarga guerra que duraria 6 anys, i Milans decidí ser una part activa i buscar la promoció que no havia obtingut en la Guerra Gran, degut a la ferida soferta en el transcurs de la mateixa.

⁵ Nom donat a les campanyes en terres catalanes, en la guerra de la Primera Coalició contra la França revolucionària

⁶ Actualment Arenys de Mar.

A mitjans de juliol, reuneix a Arenys de Vall a un grup de sometents i de soldats desertors de la guarnició de Barcelona, per aturar als voltants del Remei i al Portinyol⁸, a la columna imperial que el general Duhesme⁹ portava cap a Girona, en el seu segon intent de sotmetre-la. Malgrat la resistència de Milans i els seus homes, el francesos arriben a Arenys..

El 13 d'agost de 1808, Milans amb 800 miquelets s'uneix a la columna del brigadier marques de Caldagues, per trencar el bloqueig de la ciutat de Girona.

El dos de setembre, en el "Bloqueig de Barcelona", els miquelets de Milans del Bosch entren a Sant Andreu del Palomar, evacuat temporalment pels francesos, però la ràpida reacció de les reserves napoleòniques els obligà a retirar-se cap a les altures veïnes.

L'èxit d'aquesta acció francesa és veié complert, quan el dia 7 una columna imperial, comandada pel coronel Latour, escalà les altures que s'estenen pel nord de Sant Andreu del Palomar, avançà per la cresta sobre el campament dels miquelets de Milans del Bosch: mentre que una altra columna, la del ajudant-comandant Devaux, rodejava el campament per la dreta. A un senyal de canó, les dos columnes atacaren simultàniament, i els miquelets, sorpresos és dispersaren amb desordre, fugint en totes direccions. Milans tardà tres dies en agrupar-los i, establir un nou campament a Sant Jeroni de la Murtra.

El trobem documentat formant part del "Ejército de la Derecha"¹⁰, en el bloqueig de Barcelona, sota les ordres del tinent general Joan Miquel de Vives i Feliu¹¹, que amb el grau de coronel l'hi encomanar el comandament de la 4ª divisió, formada per 3.710 miquelets i estacionats a Sant Jeroni de la Murtra, per cobrir la línia del Besos.

Des del Sant Jeroni de la Murtra, els miquelets de Milans hostilitzaven les avançades franceses de Sant Andreu i la línia del Besos. El general Duhesme tornà a organitzar una columna de càstig sota el comandament de l'ajudant-comandant Devaux amb un batalló del 7è. i un del 93è. de línia, que el dia 10 d'octubre passa el riu Besos prop de Montcada. En el mateix temps, el coronel Guery, del 3er. de cuirassers, avança per la dreta amb el batalló de Vélites i dues companyies del 37è. Atacat el campament per la columna Devaux, Milans i els seus miquelets fugen en desordre cap al convent de Montealegre, perseguits també foren hi desallotjats, dispersant-se. Foren capturats uns dos cent miquelets, sis canons de muntanya i una gran quantitat de munició.

El 6 de novembre, Milans i els seus miquelets participà en l'atac general contra la ciutat de Barcelona, amb la missió d'actuar contra el fort Pi¹², sortí del seu campament de Sant Jeroni però no pot travessar el Besos. L'atac general fracassa.

Degut a l'arribada de nous reforços espanyols¹³, el 26 de novembre Vives reorganitzà la distribució de les tropes que bloquegen la Ciutat Comtal, i el coronel Milans, amb el seus miquelets, quedà integrat en la 4ª divisió o "de llevant", a les ordres del mariscal de camp Gregorio Laguna.

⁷ Diari d'uns anys de Guerra (1808-1814) de J.M. Pons i Guri.

⁸ Lloc en que s'estreny el camí ral de la costa, entre Caldes i Arenys.

⁹ Philippe Guillaume Duhesme, cap del Cos d'Observació dels Pirineus Orientals, primeres tropes imperials que entraren en el Principat el 9 de febrer de 1808.

¹⁰ Nom que rep l'exèrcit espanyol que opera en el Principat, segons el Decret de la Junta Central de 2 d'octubre de 1808.

¹¹ Natural de Girona i en aquells dies capità general de Catalunya.

¹² Defensa avançada de la Ciutadella, situada en l'actual barri barceloní de Forpienc.

La següent acció documentada del coronel Milans està relacionada amb la terrible derrota soferta per l'exèrcit espanyol el 16 de desembre de 1808, en la batalla de Llinars/Cardedeu en el intent del general Vives¹⁴ d'aturar la marxa del general Saint-Cyr que amb el 7è Cos francès¹⁵, escoltant un comboi de subministrament, format bàsicament per un gran ramat de bestiar, tenia com objectiu aixecar el bloqueig que patia la ciutat de Barcelona.

Per aquesta acció, el general Vives encomanà a Milans i els seus miquelets¹⁶ que des del Montnegre i entre Sant Celoni i Trentapasses, fustigues el flanc de la columna imperial, sobre tot la seva reraguarda formada pel gran comboi¹⁷.

La no compareixença en el camp de batalla de les divisions Lazan i Milans, i la retirada prematura de la de Reding, en 30 minuts de combat la victòria de Saint-Cyr fou total¹⁸.

El resultat de la "gesta" de Milans queda reflectida en el document "*Copia de la minuta del parte de la acción de Llinas escrita de puño y letra del General Vives*", de 20 de desembre de 1808, existent en el arxiu "Deposito de la Guerra", que entre altres justificacions de la derrota soferta, diu:

Esta accion ha sido desgraciada por haber faltado atacar por el flanco y efectuado una division de 3300 hombres al mando del coronel Don Francisco Milans que se hallaba situado en Coll-sacreu, de la cual no he tenido aun noticias positivas de su paradero; y si, por extraoficiales de que se halla en Arenys donde creo se ambarcará para venir desde allá á Villanueva y de esta villa á este cuartel general de Molins de Rey...

Més explícit resulta el que deixà escrit en vers, Josep Baborés i Homs¹⁹, rector i cap de sometent de Gualba.

*A les tres, alguns quatre mil d'en Milans,
de l'altra part del pont tirant alguns quants,
fugen cap a Olzinelles per los turons,
com si fessen gales per aquells brivons.
Un paper més infame no se pot veure,
ni los vinents, crec, jamai ho voldran creure.
Robant per les cases se'n puguen al Far,
donant libre pas als gavatxs per passar.
Podent-los incomodar en Trentapasses,
els deixen lo pas libre, grans bestiasses.
Malaguanyat, podem dir, lo pa que mengen,
i los que tan mal se porten, com no els pengem?*

(Fragment corresponent a la Batalla de Llinars / Cardedeu)

¹³ Unitats regulars procedents de Mallorca, Menorca, València, Murcià, Saragossà, Granada i Portugal.

¹⁴ Divisions Vives, Reding, Lazan i Milans, amb un total de 15.520 infants, 880 genets i 16 canons.

¹⁵ Divisions Souham, Fontane i Chabot, amb un total de 14.000 homes i 1.500 cavalls.(no disposava d'artilleria i només munició per una hora de combat.

¹⁶ Terç de miquelets de Manresa, Terç de miquelets de Granollers, Terç de miquelets de Lleida i un Terç de miquelets no identificat, amb un total 3.320 homes.

¹⁷ L'escolta directe del gran comboi la formava la divisió Chabot de dos batallons d'infanteria napolitana i un batalló de Caçadors de Muntanya (miquelets)

¹⁸ Per més detall d'aquesta batalla, veure els meus articles "recopilació de dades de la batalla de Llinars/Cardedeu" i "La batalla de Cardedeu (II part).

¹⁹ La Guerra del Francès a Gualba

En J.M. Pons i Guri, en el seu “Diari d’uns anys de guerra (1808-1814)” diu d’aquell fet, que a darrera hora del divendres 16 de desembre arribaren desordenadament a Sant Martí d’Arenys i a Arenys de Vall, les tropes vençudes a Llinars; i que el dia 17, Milans del Bosch restà tot el dia ocupant una casa del carrer de l’Església.

A principis de 1809, i mentre Saint-Cyr continuava la seva campanya per terres tarragonines, trobem a Milans del Bosch i els seus miquelets en la línia del Besos, en observació sobre la ciutat de Barcelona. Quant Saint-Cyr passà a formalitzar el setge de Girona, el miquelets de Milans s’integren a les tropes que intenten ajudar a la ciutat, des del exterior, i sota les ordres del general Wimpffen²⁰, atacà inútilment a les tropes imperials estacionades a Santa Coloma de Farners.

Per no allargar massa aquest article, farem un salt en el temps i continuarem les accions del nostre personatge a partir del moment en que, caiguda en mans imperials Tarragona (28/7/1811), última plaça forta espanyola, i conquerida Montserrat (25/7/1811), principal centre de subministraments del exèrcit espanyol, els supervivents de les forces resistents, uns 8.000 homes, amb el nou capità general Luis Roberto de Lacy, buscaren refugi al Pla de Busa²¹ per reorganitzar-se i iniciar la reconquesta del Principat de Catalunya, que donaven per perdut per la corona espanyola; per això els historiadors “oficials” anomenen a Busa el “Covadonga Catalán”.

El general Lacy nomenà brigadier a Milans del Bosch, posant-lo al capdavant d’una reduïda divisió²² per fustigar, amb tàctiques de “petit guerre”, al enemic que operava per la zona de marina, entre Mataró i Blanes.

La seva primera campanya culminà el 3 de febrer de 1812 al enfrontar-se a la divisió del general Lamarque²³ en el combat de Sant Martí d’Arenys²⁴, derrotat milans s’ha de retirar cap el Montseny.

A primers de març següent, Milans rebé la notícia que a Sant Celoni l’ocupava un batalló del 11è. de línia, mentre que la resta d’aquell regiment estava esglaonat fins a Hostalric, assegurant les comunicacions amb la divisió Lamarque, i decidí fer un cop de mà. Surt de Sant Feliu de Codines amb 800 miquelets i a marxes fossades arribà a la matinada del 2 de març a Vilamajor, seguí per les planes de Palautordera disposat a desallotjar als francesos de l’ermita de la Verge de Puigverd i del convent dels caputxins. En ser atacats, els defensors de l’ermita és replegaren sobre el convent, però en caure la tarda un fort reforç francès arribà d’Hostalric i de Vallgorguina. El brigadier Milans, optà per retirar-se cap a la Verge del Corredor, on hi arribà aquella mateixa nit. Al dia següent, fortes patrulles franceses, en reconeixement, agafaren a varis homes de Milans com a presoners. Aquest a perdut uns 80 homes i una vintena el 11è. de línia francès.

²⁰ Militar suís al servei de la corona espanyola, amb el seu regiment suís núm.1 ,de guarnició en el Principat, s’uní a la insurrecció en el seus inicis.

²¹ Pla de Busa, serra de Busa, T.M. de Navès (Solsonès) Per la seva posició estratègica, durant la guerra del francès el general Lacy, per indicació del tinent coronel Francesc X. Cabanes i Escofet (solsoní) hi establí un camp de reclutament i d’instrucció dels soldats que tenien que lluitar contra els francesos; l’esperó del Capolatell fou convertit en presó dels soldats napoleònics. Segons tradició alguns presoners, extenuats per fred i la fam, s’estimbaren pel cingle exclamant “ **Mourir a Busa et resurgir à Paris**”. Segons Madoz, que transcriu l’episodi de la fortificació militar del pla de Busa, el 1812 fou el primer lloc d’Espanya on es proclamà la Constitució de Cadis, davant 8.000 soldats i gent del país.

²² Regiments d’infanteria de línia “Mataró” i “Gerona”, aixecats en el Pla de Busa.

²³ Jean-Maximien Lamarque, general de la divisió que portà el seu nom, formada per les brigades Hemelinaye i Espert.

²⁴ Per més detall d’aquest combat, veure el meu article publicat en el núm. 25 de SINGLADURES.

Precisament el dia 3, el general Decaën²⁵ havia arribat a Sant Celoni, després de la seva expedició a Vilanova de Sitges, en destí al seu quarter general de Girona. A causa de l'atac de Milans, manà a la brigada del general Clément²⁶ que és quedés en aquell punt.

El dia 4, Milans arribà a Arenys de Munt, a les portes del poble topà amb dos combois francesos, l'escolta d'aquests presenten batalla, cosa que permet l'arribada de reforços procedents de Sant Vicenç de Montalt i de Canet, cosa que obligà a Milans a retirar-se cap a Sant Cebrià de Vallalta. El general Lamarque envià dos batallons i genets des de Mataró cap a Calella, per encercolar-lo i evitar el suport dels vaixells britànics, Milans s'internà en el Montnegre a l'aguait del pas de combois.

D'aquesta manera coneix que el dia 6, pel matí, passarà un comboi des d'Arenys cap a Hostalric, escoltat per un destacament del 79è. de línia. A la sortida de Vallgorguina, Milans deixa emboscats algunes de les seves companyies, mentre que la resta de les seves tropes pren posició a les altures de Can Paraire, per cobrir la ruta de Calella. Les companyies emboscades, manades pel capità Sala, després d'una descarrega tancada, ataquen a la baioneta, cauen sobre el comboi, que agafen com botí, ocasionant una cinquantena de baixes entre els francesos i 7 presoners. En aquells moments arriben al lloc de l'emboscada dos batallons del 67è. procedent de Sant Celoni, que ataquen als espanyols amb molta energia, recuperen el comboi i fan retirar al capità Sala cap el gruix de les tropes de Milans. També un altre batalló del 79è., procedent d'Arenys de Munt, intenta agafar als espanyols per la rereguarda. Milans torna a internar-se en el Montnegre, pot esquivar a les tropes de Petit i Lamarque durant 48 hores i troba una sortida cap a Vic, on hi arriba el 9 de març.

El brigadier Milans inicià la següent campanya el 17 d'abril, aquesta vegada acompanyat de Josep Manso i el seu batalló de Cazadores de Catalunya²⁷, sortiren del Grau d'Olot, i després d'aturar-se els dies 18 i 19, a Vic per motius de la pluja, el 20 marxa cap a la zona de Mataró, per La Garriga. Durant el camí, rep notícia d'un comboi amb escolta ha entrat a Mataró. Decideix entorpir la seva marxa i si més no, distreure forces franceses que operessin en L'Ampordà. A mitjanit del dia 21, arriba a les altures de Lorita, a la vista de Mataró. Aleshores embosca a les seves tropes entre l'ermita del Remei i la casa Milans, sobre les altures al nord de Caldes, per esperar el pas del comboi. L'avançada del comboi, formada per 18 soldats i un sergent, que marxava en direcció a Calella, cau en poder dels espanyols, però el tiroteig dona l'alerta a la resta del comboi, que retrocedeix cap a Mataró.

Ràpidament Decaën sortí de Mataró amb dos batallons del 23è. lleuger, quatre companyies del 42è. de línia, un esquadró del 29è. de caçadors a cavall i la companyia distingida de Mataró, del capità Quintana, cap a Sant Vicenç de Montalt, A les dues de la tarda descobrí a les tropes de Milans i de Manso, en el contrafort que domina Caldes i formà tres columnes. Envià la de l'esquerra, formada per les companyies de "voltigeurs"²⁸, pel camí de Lorita amb la tasca d'ocupar la casa Montalt i tallar les comunicacions de l'adversari per Rupit cap al interior de Catalunya. La columna central avança per apoderar-se de l'ermita de Sant Sebastià i una vegada allà, mantenir-se en observació. I per últim, la de la dreta, és dirigeix cap el flanc esquerra dels espanyols, per interceptar la seva retirada per

²⁵ General Charles-Matthieu-Isidore Decaën, nomenat per Napoleó cap de L'Armée de Catalogne i Governador General del Principat, entre el 25 d'octubre de 1811 fins el juliol de 1813.

²⁶ Brigada Clément, unitat mòbil formada per dos regiments d'infanteria, també anomenada Petit, quan era manada pel seu ajudant, el coronel Petit. Destinada a mantenir oberta la ruta de Barcelona a la frontera francesa.

²⁷ Unitat d'infanteria lleugera formada al Pla de Busa amb els supervivents dels terços de Miquelets (585 homes) i una vegada acabada la guerra fou denominat com a "Cazadores de Hostalrich, 8º ligero"

²⁸ Cada batalló d'infanteria de línia francès disposava d'una companyia d'infanteria lleugera "voltigeurs", i d'una de granaders.

Collsacreu. En aquell moment Milans rep notícia de l'aproximació, per Canet, de tropes imperials procedents de Calella, les d'Espert. Amenaçat pels flancs i per la rereguarda, Milans decideix retrocedir pel camí més directe, que per Rupit porta al Corredor. Per això mana avançar el 2n. batalló de Mataró per entretenir a la columna que cau sobre la seva dreta; i al seu germà i segon cap, el coronel Rafael Milans, al 1er. batalló del mateix regiment amb tres companyies del batalló de Manso, a ocupar la casa Montalt, per aturar al "voltiguers". La resta del batalló de Caçadors de Catalunya i el regiment de Girona, aguanten les posicions per enfrontar-se a les tropes franceses. Aquestes inicien l'atac amb un foc viu dels seus tiradors, acabant amb una carrega a la baioneta, que és rebutjat. Però l'atac a la casa Montalt, fou vigorós. Els francesos poden apoderar-se de les altures de Picorell, que flanquejaven les posicions espanyoles. Milans contraataca amb el batalló de Manso i part del 2n. de Mataró. El combat dura més de tres hores en què el Picorell passa d'unes mans a les altres, repetidament, fins que els francesos, en arribar la nit és retiren cap a Mataró. Milans mana retirar-se cap el Corredor i Alfar, perquè els seus homes, després de tretze hores de marxa i combat, no han menjat en tot el dia. En el seu comunicat, Milans reconeix 7 morts, 27 ferits i 9 presoners o extraviats en l'acció. Per la seva part, els francesos tenen les baixes: el capità Quintana i 14 dels seus homes; 16 granaders i 26 soldats del 42è. a part de nombrosos ferits.

Al dia següent, 23 d'abril, els "voltiguers" tornen al camp de batalla i comproven que els espanyols s'han retirat. D'aquesta manera el dia 24, Decaën i la brigada Espert, poden tornar tranquil·lament cap a Barcelona. La guarnició de Mataró ha quedat exposada a les accions de Milans, però aquest te que retrocedir cap a Vic, el dia 26, per manca de queviures, mentre que Manso se separa de la divisió per anar cap Esparreguera.

El divendres 22 de gener de 1813 el brigadier Milans del Bosch és destituït del seu comandament com a resultat d'un expedient disciplinari obert per la Junta Corregimental de Girona per arbitrietats i abusos comesos a la zona d'Arenys, com empresonament injustificats d'hisendats, espoliació de subministraments destinats a altres unitats del exèrcit, comportament despòtic amb els seus homes,.....²⁹; i ha de marxar exiliat cap a Mallorca.

Així acabà l'actuació de Francisco Milans del Bosch en la Guerra del Francès, sortint discretament per la porta del darrera i no per la porta gran cobert d'honors i gloria. Estudiant i documentant a aquest personatge no he pogut trobar elements suficients perquè avui dia, tant l'historiografia espanyola com la catalana, sigui etiquetat com un heroi llegendari i col·locat com exemple de patriotisme, això si, espanyol. Crec sincerament que tot resulta de la gran manipulació soferta en aquell desgraciat conflicte, en que Catalunya fou una víctima en lloc del puntal decisiu en la formació de la naixent estat-nació espanyola, tal com volen que creiem a ulls clucs.

Arenys de Munt, novembre de 2009

²⁹ Per fer-se una idea més complerta, veure MEMÒRIES D'ANTONI BELLSOLELL, (Avenç núm. 113, Març 1988)